

Владимир ОСТОЈИЋ*

СЕМАНТИЧКА ИДЕНТИФИКАЦИЈА НЕКИХ ИМЕНИЧКИХ ОДРЕДНИЦА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ ИЗ 1818.

Апстракт: У овом раду аутор разматра неке именичке одреднице из различитих лексичко-семантичких комплекса из Црне Горе и идентификацију њихове семантичке структуре у Вуковом Рјечнику. Очито је да Вуков Рјечник баштини врло слојевиту лексику забиљежену у Црној Гори. У њиховом лексичком инвентару видљива је семантичка разуђеност и слојевитост на свим нивоима. Примјећује се ширина и богатство, свјежина и једрина ријечи које су својина данашњег књижевног језика или су ријечи дијалекатског карактера. У оба случаја присутне су семантичке неподударности уз исте одреднице између Вукова Рјечника, данашњег књижевног језика и црногорских народних говора. Вуков Рјечник и у њему забиљежене ријечи из Црне Горе подстакле су у непосредно предвуковском периоду сакупљачки рад и интерес за народну лексику у Црној Гори.

Кључне ријечи и синтагме: Вук Караџић, Рјечник, одредница, значење, слојевитост, књижевни језик, народни говори

1. Вук Стефановић Караџић је 1818. године у Бечу штампао Српски рјечник у којему су садржане све главне тачке његове језичке и ортографске реформе. Године 1852, опет у Бечу, Вук штампа свој други Рјечник по обиму готово дупло већи од првога. Први Рјечник има 26.270 ријечи, а други 47.000. У другом је око 20.000

* Др Владимир Остојић, Никшић

ријечи којих нема у првом. На основу разлика у лексичком фонду и многих других разлика између ова два рјечника С. Вукомановић с правом говори о првом и другом Караџићевом Рјечнику, а не о првом и другом издању (1975: 53).

У Рјечнику из 1818. г. огледа се Вуков почетни реформаторски корак у трагању за путевима „ослонца” у народним говорима. Тада је тек почео да проучава народни језик и дијалекте. У првом Рјечнику штампао је само ријечи које је у Беч „донио у глави”. Његово знање о лексици и њеном фонду било је доста скромно. У другом Рјечнику је „осмишљен пређени пут и дата синтеза Вукова рада на проучавању народног језика” (Вукомановић 1975: 53). Након издања овога Рјечника имао је детаљан увид у лексичке особине наших народних говора. Готово половину ријечи у овом Рјечнику штампао је први пут. Вук их је купио по различитим крајевима нашега народа, а уза се је имао и сараднике који су му слали рјечи сакупљене у народу. За тридесет и четири године, колико је протекло између издања првога и другог Рјечника, Вук је сакупио знатан број нових ријечи. Многе ријечи, посебно погрдне, које су штампане у првом Рјечнику, изоставио је у другом. У Рјечнику из 1818. г. „број регионално лоцираних ријечи је релативно мали (мање од 400 ријечи)”. У другом Рјечнику има их око 6.600 (Вукомановић 1975: 55).

На путевима по Хрватској, Далмацији, Дубровнику и Црној Гори Вук је чуо много нових ријечи, мада је унио по сјећању и ријечи које му раније „нијесу на ум пале” (Рјечник 1852: 1). Већину ријечи Вук је лоцирао, обиљежио гдје се која говори и у Предговору констатовао да „неће нико мислити да се оне само у оним мјестима говоре, н. п. ријечи које се говоре у Црној Гори понајвише се говоре и онуда по свему приморју, а које се говоре у Херцеговини оне се највише говоре и по Црној Гори” (Рјечник 1852: 1).

2. У Предговору Рјечнику из 1852. Вук се највише задржао на ријечима из Црне Горе баш због тога што га је импресионирано црногорско лексичко богатство и њихова семантичка изнијансираност, с једне старне, а с друге, и новија сазнања о лексици на терену и њиховој територијалој распрострањености (Кашић 1972: 40). Број ријечи са ознаком да су забиљежене у Црној Гори је позамашан. Он није унио све ријечи које је добио од Вука Поповића и

Вука Врчевића, као ни ријечи које је сам забиљежио на путевима кроз Црну Гору. За неке је дао поред семантичког садржаја и других лексикографских података и њихову ужу географску локацију. Међу њима је добар дио са ознаком да се говоре у Црној Гори, али без информација да ли их је сам забиљежио или добио од којега сарадника. Међу ријечима са ознаком да су забиљежене у Црној Гори има ријечи које су „ушле у инвентар свакодневне лексике” и у лексички фонд књижевног језика, али са врло малом фреквенцијом, за разлику од ријечи дијалекатског карактера. Већина их је, дакле, задржала свој локални карактер репрезентујући дијалекатску базу народних говора; веома су распрострањене и фреквентне. Црна Гора је најчешћи локациони квалификатив којом се одредничка ријеч дефинише, па затим слиједе ужи црногорски локалитети: Рисан, Бока, Паштровићи, Грбаљ, Пераст, Црмница, Будва, Котор, Пипери, Бар и Љешкопоље.

3. Вук је приликом посјете Црној Гори очигледно дошао у додир са конфигурацијом терена, друкчијом од оне коју је познавао у свом родном крају па и у крајевима које је дотада посјетио и познавао. Разумије се да је тамо функционисала друкчија лексика коју Вук није могао познавати. Функционисала је лексика коју је стварао човек коме је географска средина наметнула творачку снагу и виталност у стварању језичког израза. Вук је унио у свој Рјечник попис многих обичаја и народних вјеровања, бајања и врачања, игара и разних појединости из народног живота, затим пословице и неколико легенди што је условило разноврсност лексичког потенцијала. Пажљивим прегледом ријечи из Црне Горе примјећује се њихова ширина и богатство, свјежина и једрина оригиналних ријечи. Упадљиво је присутна лексика коју, прије свега, познају приморски говори. То је, највјероватније, она скупина ријечи за коју вриједи тврдња да ју је добио од тамошњих записивача.

3.1. Човек овога подручја чврсто је везан за поднебље које карактерише посебна конфигурација терена, Вуку до посјете Црној Гори непозната. Из те везаности човјека са поднебљем рађали су се одговарајући називи за сваки дјелић и за сваки објекат подручја. Само именовање гора, вода, чука и ћувика представља читав један мозаик само једног семантичког поља тако да је Рјечник изузетно богат, семантички до детаља изнијансираном географском

терминологијом, коју ћемо обрадити у посебној студији. Позамашан је број топонима из сфере општих ријечи и њима сличних којим се нешто именује. Такве су ријечи: бездан, безданица, беспуће, ваљуга, гвозд, греда, грмен, дубодолина, зипа, клачине, котариште, лазина, крш, метериз, облић, омеђина, окрајци, продо, увала, усјека, горштак, планина, дивина, дивљина итд.

3.2. Лексичко-семантички комплекс који би се могао квалификовати као терминологија из војничког живота односно терминологија која се тиче војске и оружја била је добро заступљена у Рјечнику из 1818. год. У Рјечнику из 1852. г. Вук је унио неколико нових ријечи из Црне Горе које су раније Вуку биле непознате, а које „по својој семантици припадају овој области” (Кашић 1972: 41). Ту су ријечи: бранич, бојник, бојнички, дуљу (м)баша, војсковођа, главар, касарна, заратити, заскочити, перјаништво, покољ, погибија, поглавар, ремек, убојник, чета, четовођа, шаторје, шпагарица,...

3.3. Неколико именица семантичког поља друштвених односа и обичаја из Црне Горе нашло је мјеста у другом Вуковом Рјечнику. Једне од њих Вуку су биле непознате са значењем забиљеженим у Црној Гори, као што је именица братство, чија се лексичка дефиниција своди на синоним братинство. У другом Рјечнику идентификација њене семантичке структуре је контекстуално обиљежен синоним „дио племена” — племена се дијеле на братства.” Ту су још именице: домазет, домазетовић, уљез, прђија, корота коротовати, сахрана, остава итд. Именица сахрана, нема, на примјер, значење које јој је данас доминантно.

3.4. Вук је унио у Рјечник и неколико именица забиљежених у Црној Гори из семантичког поља флоре и фауне. Именице су неједнаке фреквенције и територијалне распрострањености. Једне од њих су врло распрострањене (грмуша и галеб). Уз семантичко поље неких од ових именица стоји ознака Црна Гора, мада би их њихова семантичка вриједност упућивала на ужи локалитет, на Црногорско приморје (галеб) (Кашић 1972: 42– 43).

3.5. Знатно је више именица из овога значењског поља дијалекатског карактера чија се семантичка идентификација у Рјечнику не поклапа увијек са оним у народним говорима. Не поклапа се семантички садржај свих одредница у Рјечнику, данас присутних у

српском књижевном језику, с одредницама у РСМХ, о чему је детаљно писао Јован Кашић (1972: 42–43).

У Вуковом Рјечнику је именица водница дефинисана као „некаква плава змија као и белоушка”. У Рјечнику МСХ је у синонимијском односу са белоушка; звездан је у Вука „некаква трава, у којој је цвијет као у дјетелине, само што је жут”, а данас је у српском књижевном језику, иако је у РСМХ регистрована и као ботанички термин, у истом облику доминантна као придјев. Слично је и са именицама лисица и рудача — прва је у Вука дефинисана као врста винове лозе, а друга као ситна трава (Кашић 1972: 42–43).

Уз одредницу скосје, коју Вук наводи да је у употреби у Боки, значењска дефиниција у Вукову Рјечнику гласи: „дрво што се поткреше те падне на тло”, а у РСМХ доминантно значење, преузето из Вуковог Рјечника је „грање поткресано са стабла, окресине”. На другом мјесту је значење „покошена трава и на ливади осушена трава, осушени откоси траве”. Вељко Радовић, рођени Бокељ, радећи на допуни Вуковог Рјечника из 1852. године и на семантичком тумачењу неких ријечи у Рјечнику, каже: „да се у Боки скосје и скосине зове разна травурина што се покоси — а не поткреше — косијером..., а оно што Вук вели да се зове скосје, код нас зову скресине од скресати (Радојевић 1985: 470). Ово тумачење потврђује језерско-шарански говор и други дурмиторски говори уопште, а сасвим јасно и етимологија ријечи скосје (скосити, накосити, покосити сијена и траве) и скресине (скресати, поткресати, накресати грана, дрвећа и сл.).

У Вукову Рјечнику уз ријеч љуићевина записан је синоним штукавица, штуцање, ригавица, а уз штукавица — ригавица, штуцање. Употреба им је локализована на подручје Боке. Ове се ријечи, међутим, „не могу свести под исти појам” како се каже у црногорским часописима из непосредно поствуковског периода. Наиме, штукавица је ригавица, штуцање, „док је љућевина исто што и љутња” (Радојевић 1895: 385).

3.6. Нешто друкчија значења од оних која им даје Вук имају у српском књижевном језику именице: ловиште и плима. Прва је у Вука дефинисана као мјесто гдје се риба лови, а друга као велики потоп кад надође вода. У РСМХ ловиште је „мјесто гдје се лови, простор на коме се лови; имање, забран у коме се гаје птице,

дивљач и др. за лов”, а уз одредницу плима доминантан је семантички садржај „растење, дизање површине мора које се периодично понавља”.

4. Не само да су присутне семантичке неподударности уз именичке одреднице у Вукову Рјечнику са семантичким садржајем истих ријечи у српском књижевном језику и црногорским народним говорима, већ је несагласност семантичког садржаја наглашена и код придјевских и глаголских ријечи. Тако, на примјер, да за ову прилику узмемо само један случај: Уз одредницу пињав, забиљежену у Боки, стоји у Вукову Рјечнику „цањав, досадан”. То значење је преузео и РМСХ у коме се додаје „који увијек јадикује, који се жали, досадан, неугодан”. Вељко Радовић, међутим, констатује: „Пињав је епитет за тврдицу, а значи веома тврд, дакле, противно од разрочан (нема у Вука) издашан. Своје тумачење он потврђује познатом народно изреком у Боки „Како си пињав, не би дао Богу тамјана” (1895: 470).

5. Много је више именичких одредница из Црне Горе у Вуковом Рјечнику са истим значењима која се дају за српски књижевни језик у РМСХ. Знатан број је оних са нешто друкчијим фонетско-фонолошким склопом које је Вук забиљежио у народним говорима Црне Горе, али такође са истим значењем у Вуковом Рјечнику и тамошњим говорима. Једне од њих су и данас у употреби у књижевном језику, а многе су задржале дијалекатски карактер. Очито је да Вуков Рјечник баштини врло слојевиту лексику забиљежену у Црној Гори. У њиховом лексичком инвентару видљива је семантичка разуђеност и слојевитост на свим нивоима.

Рјечник располаже са још много ријечи које потичу из ових крајева. Њихов удио у стварању лексичког фонда српскога језика је заиста велики. Значајну улогу у богатству лексичког фонда имао је уз Вуков Рјечник и Његошев Горски вијенац, одакле је Вук узимао одреднице. Радосав Бошковић је на основу анализе ријечи из Вукова Рјечника и Његошева Горског вијенца доказао да је Вук користио Његошев Горски вијенац при састављању Рјечника. Наиме, он је, за разлику од неких испитивача који кажу: „да Вук у свој Рјечник није уносио ни народне ни ненародне ријечи из Горског вијенца” (Гавриловић: 98–99), закључио да је ипак узимао ријечи

из Горског вијенца, као што је узимао ријечи и из штампаних текстова (Бошковић 1978: 255–260).

Вуков Рјечник и у њему забиљежене ријечи из Црне Горе подстакли су у непосредно поствуковском периоду сакупљачки рад и интерес за народну лексику у Црној Гори. Поред прикупљања и сређивања лексике из народних говора, врши се допуна лексике која није нашла мјесто у Вуковом Рјечнику, а која се употребљава у народу. Пправе се у црногорским часописима исправке Вукових тумачења (брдун, гладиш, дурити, звек, кал и ал.), врши се допуна семантичких тумачења које је Вук дао (навака, кркало, мучница, сједник, одора, текун и сл.), а неким ријечима дају се и сасвим нова значења (темељ, *муханай*, *йреходница*, *ћић*, *чурук* и сл.).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бошковић 1978: Радосав Бошковић, Одабрани чланци и раправе, Титоград: ЦАНУ, 1–491.
- [2] Вукомановић 1975: Славко Вукомановић, О Вуковим српском рјечницима, Београд: Књижевност и језик 1, 53–59.
- [3] Ивић 1991: Павле Ивић, О Вуку Караџићу, Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1–315.
- [4] Гавриловић 1923: Андра Гавриловић, Горски вијенац и Вуков Рјечник, Београд: Јужнословенски филолог III, 97–99.
- [5] Кашић 1972: Јован Кашић, Речи из Црне Горе у Вуковом Рјечнику и књижевном језику, Титоград: Зборник за језик и књижевност 1, 39–44.
- [6] Остојић 2003: Бранислав Остојић, О црногорском књижевнјезичком изразу III, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 103–118.
- [7] Остојић 1992: Бранислав Остојић, Из црногорске лексикографије и лексикологије, Никшић, УНИРЕКС, 1–204.
- [8] Радојевић 1895: Вељко Радојевић, О српском језику, Цетиње: Луча, 266–268, 342–344, 385–387, 466–470.

Vladimir OSTOJIĆ

SEMANTIC IDENTIFICATION OF SOME NOUN ITEMS FROM
MONTENEGRO IN VUK'S „RJEČNIK” FROM 1818

Summary

Discussing some noun items from different lexical-semantic complexes from Montenegro and the identification of their semantic structure in Vuk's Rječnik, one may conclude that Vuk's Rječnik inherits a lexikon of very layering character noted down in Montenegro. In their lexical inventory one can see their semantic diversity and layering nature. One can notice the broadness and richness, the freshness and compactness of words that are the property of today's literary language, of words that are of dialectal character. In both cases, one can notice the semantic incongruities attributed to same items between Vuk's Rječnik and today's literary language and Montenegrin folk speeches — in spite more items with identical meanings that are given in RMSH for Serbian literary language. There are an important number of such that have the phonetic/phonological structure differing from one Vuk noted in folk speeches of Montenegro. Ones of them are even today in literary language usage and the other side many of them kept their dialectal character. Vuk's Rječnik, with words from Montenegro noted in it initiated the work on their collection, as well the interest for folk lexikon in Montenegro. In Montenegrin periodical printed during the direct post-Vuk's period, the addition of lexikon that has no place in Vuk's Rječnik, but which was used in folk speeches was performed. Also the corrections of Vuk's interpretations is being done (brdun, gladiš, zvek, kal, and others) together with amendment of semantic interpretations of items that were by Vuk (navaka, krkalo, mučnica, sjedok, odora, tekum and other ones) while to some word are given totally new meanings (temelj,prehodnica, ćić, čuruk, etc).